

33

НАШ ЈЕЗИК

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

LIBRARY
AUG 19 1952
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

AUG 2 1952
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. III св. 5-6

к 3:576

БЕОГРАД 1952

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: Из новије акцентуације (II)	149
2. М. С.: Облици допуне уз глагол <i>лагати</i>	154
3. В. М. Мићовић: О неким стручним називима	160
4. Ј. Радуловић: Још о подизању културе нашег књижевног језика .	171
5. Иван Поповић: О употреби акузатива енклитичких личних заме- ница уз предлоге	187
6. И. Грицкаш: О једном случају мешања свеза <i>да</i> и <i>што</i>	196
7. Св. Марковић: <i>Цео</i> и <i>чишав</i>	208
8. Језичке поуке	217

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Наука Србија

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1952

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

ЦЕО И ЧИТАВ

Већина наших речника доводе ова два придева у међусобну везу и преводе их најчешће са *ganz, unverletzt*, одн. са *integer, totus*. То би значило да се ови придеви сматрају синонимима. А да ли су они заиста то? Судећи по Вукову Рјечнику не би се могло тврдити да их је Вук сматрао или осећао као праве синониме. А ево зашто. Праве синониме Вук је, поред тога што је уз оба давао исто немачко и латинско значење, доводио и у везу један с другим (напр. *vrag der Teufel, diabolus*, cf. *ђаво*, и *ђаво der Teufel, diabolus*, cf. *враг*; *џарба der Streit, Prozes, lis*, cf. *парница*, и *џарница der Prozes, lis*, cf. *парба*; *бешика die Blase, vesica*, cf. *мјехур*, и *мјехур die Blase, vesica*, cf. *бешика* и сл.). Са *чишав* и *цео* није у целости тако поступио. Превео их је врло слично, али не и потпуно истим речима (*чишав* 1. *ganz, integer*, 2. *unverletzt, integer*; *цијел* *ganz, totus, integer; unverletzt, integer*); у међусобну везу није их, међутим, доводио. Да ли се то може објаснити оним што приређивачи III издања Вукова Рјечника веле у предговору „да је пронађено и много речи истога или сличнога значења које у II издању никако нису биле једна на другу упућиване, те су сада и оне знацима *vide i* cf. *везане*“, или их пак Вук није сматрао правим синонимима?

А ако *цео* и *чишав* — речи које се често замењују — нису синоними, односно нису прави синоними, само по себи се поставља питање да ли уопште има правих синонима, тј. да ли и колико има таквих речи чија се сва значења потпуно поклапају. На ово питање могло би се одговорити једним засебним чланком у коме би се извршила анализа већег броја речи које се сматрају правим синонимима. Наш је циљ у овоме чланку да покушамо да одговоримо на питање

да ли се *цео* и *чишав* по значењима потпуно поклапају, односно да ли су прави синоними или нису. А то можемо учинити само анализом значења оба придева у различним примерима.

Чишав и *цео* имају основна значења која су доста блиска, али се ипак јасно разликују. *Цео* показује да нешто није лишено једног дела, да је нетакнуто, неначето, потпуно, или да је потпуно онакво како се о њему говори и сл., односно није *цело* оно чему недостаје један део. Најближи синоним му је *сав*. *Чишав* такође показује неку целост, али у другом смислу, у смислу очуваног, здравога, неподераног, неоштећенога и сл. *Цео* има као своју супротност: *начеш*, *сломљен*, *непошћун* и сл., а придеву *чишав* супротно је: *подеран*, *пробушен*, *шруо*, *оштећен* и сл.

То су два уска значења која су се издиференцирала, али не потпуно. Ако, напр., речемо: *Донео је цео хлеб*, то значи да хлеб није начет, а: *Осипаћемо цео дан на излећу* значи да ћемо остати потпун дан, од јутра до мрака. Али место *цео* може се рећи и *чишав*, а да се значење не промени. *Цео*, дакле, овде може бити замењено са *чишав*.

С друге стране, за подерано одело рећи ће се да није читаво, за пробушен суд да није читав, док би *цело одело* значило „комплетно“ одело, које има све делове, а *цео суд* био би неокрњен, неоштећен (ако се мисли на сам суд) или (ређе) пун (ако се мисли на садржај). Дакле, *чишав* овде не може бити замењен са *цео*. Може нешто бити цело (у целокупности), али не и читаво (здрово). Тако, напр., *цело одело* и поред своје комплетности не мора бити *чишаво*. (Цело одело је дао на крпљење, а не само панталоне).

Следећи примери нам показују да се у народним умовинама и код већине наших писаца ова два придева разликују по значењу.

Цео: Доста пуста задобише блага, *Цијел'* товар везиреве каве (Вук, Н. пј. IV, 1862, стр. 286); Шта је то да сам заслужио само један новчић за *целу* годину дана? (Вук, Н. пр., 1853, 50); Један вран коњ... с *цијелим* такумом од чистога сребра (Исто 10). Нека... принесе од жртве захвалне оно што се пали Господу, сало, *цво* реп до леђа

(Даничић, Ст. завет, 1938, 82); Од *цијела* камена начини олтар (Исто 169); [Приједлог] долази окрњен, ... али се једнако држи и *цио* (Даничић, РЈА I, 781); Тело ... *цело* целцато, ни длака с главе није му опала (М. Ђ. Милићевић, Ђ. Кратовац, 53); Храмови су *цели* целцати изрезани у стени (Ст. Бошковић, Ист. света I, 61); Газио [је] *целим* стопалом (Веселиновић, Цел. д. VIII, 144); Брзо и *целом* ногом ступајући изађе на поље (Л. Лазаревић, Прип. I, 86); Ми [смо] пред сам рат добили готово *целоза* Горкога (Наша књиж. 1946, II, 394).

Чишав: Не би заиста ... с *чишавом* кожом прошли (Виловски, Из живота, 50); Кажу да чизмар ретко кад има *чишаве* чизме (Ј. Игњатовић, Дјела II, 14); У гимназији [је] добио на дар *чишаво* прољетно одијело (Новак, Тешки животи, 17).

Сасвим је разумљиво, што је услед ускости значења придева *чишав* број примера за њ знатно мањи него за *цео*.

Чишав у истом значењу *цео*: Догађа (се), да се гроздови ... с *чишавима* јагодама ... у комини налазе (Болић, Винарство, 134); И намећи унутра толико *чишави*[х] крушака колико стати може (Исти); Пут на ком ће да се уједини млађано — а ако Бог да — и *чишаво* Српство (Звекић, Низ припов., 121); А та нова кућа — грдосија! ... С лица само дужа но она пре *чишава* (И. Вукићевић, Људ. срце, 97); Не бих знао казати кад је ... стигла ... и показала се *чишава* мојим очима (Навор, Она сва сјајна, 47).

Један пример такве употребе придева *чишав* налазимо и код Вука у напомени уз једну песму у I књизи народних песама (1845 год., стр. 116). Та напомена гласи: „Мени се чини, да није *чишава* пјесма“. Овде *чишав* значи *пошљун, неокрњен*, тј. *цео*. И ред речи је необичан (ради истицања). Међутим, данас би ипак било обичније: Мени се чини да пјесма није *цијела*.

Значајно је напоменути да придев *чишав* у наведеном значењу има поређење (читавији, најчитавији), а *цео* га нема. Међутим, када *чишав* добије умерено значење, нема поређења.

Много већу пометњу у употреби ова два придева стварају њихова умерена значења, односно умерена значења

придева *чишав*, која су много чешће у употреби него оно наведено, основно. Почећемо с једним Вуковим примером који нам, поред тога што потврђује разлику у значењу између ова два придева, уједно указује и на то колико је било танано Вуково језичко осећање: С тијем тегобама он се мање борио за *цијело* вријеме својега владања: неколика мјесеца од *чишавијех* 10 година (Прав. совјет, 12): У истој реченици употребљени су *цео* и *чишав*, у различним значењима. За *цијело вријеме* значи „за све, неокрњено време његова владања“, „док је трајало његово владање“; дакле, показује дужину трајања нечега, а *чишавијех 10 година* значи да је то владање трајало дуго. Али они би могли бити међусобно замењени, а да се њихов смисао не измени.

Карактеристичну слику нејасности значења *чишав* даје нам следећа реченица из Вукових Нар. пословица (1849, стр. 354), уствари објашњење уз једну пословицу: Мјесто комада [дервиш] даде ђетету *чишаву* погачицу. На први поглед рекло би се да је Вук овде заменио *цео* са *чишав*. То би било у случају да се овде ради о обичној констатацији. Али треба имати на уму и друге моменте, нарочито реченични акценат. Из цитиране реченице (која је само део једне веће реченице) добија се утисак да дервиш није хтео да од погачице одломи комад, већ је детету дао *целу* погачицу. (Овде погачица значи „мала погача“, а не погача у данашњем смислу). Међутим, дервиш није хтео да да детету комад који је држао у руци и јео, него му је дао другу погачицу („Имајући у торби више колача, маши се у њу руком и мјесто комада...“). Он је детету дао *чишаву погачицу*, а не *чишаву* (тј. *целу*) погачицу (нагласак је на целој синтагми, а не само на атрибуту).

И у многим другим примерима у којима се на први поглед чини да би место *чишав* требало да стоји *цео* исти је случај. Напр.: Вода понесе кладе и *чишаве* јеле и борове (Вук, Посл., 241); Тумарала је *чишав дан* по шуми, али из ње никако није могла изаћи (Вук, Н. Пр., 1853, 168); Премда је Јаков имао *чишаву* војску, а Ђурчија само три момка (Вук, Даница 1828, 205); Има, бабо, *чишав* месец дана, како нисам сестрице видио (Вук, Н. пј. 2, 104). Док би се код првог при-

мера још могло помислити да би место *чишав* боље одговарало *цео*, иако *чишаве јеле* не значи целе, тј. потпуне, нетакнуте јеле, већ се жели да се истакне јачина водене бујице, — код осталих примера, уз малу анализу, видеће се да је *чишав* део синтагматске целине која има своје посебно значење: *чишав дан* значи (*врло*) *дуго*, исто тако и *чишав месец* дана, *чишаву војску* значи *много* и т. сл.

У неким примерима са придевом *чишав* није увек јасно да ли је употребљен ради истицања обима, величине, множине нечега, или у значењу *цео*. Такви су следећи примери: У *чишаво*ме српскоме језику нема једне ријечи да је против овога закона (Даничић, Рат за срп. ј. 24); У *чишавој* Европи, а ваљда и на *чишавом* свијету нема писма, које би... било боље од азбуке коју је Вук сложио (Маретић, Грам. и стил., 1899, стр. 16); Наста... сеоба *чишавих* народа (Ј. Бошковић, Писма о књиж. срп., 3). Да се задржимо само на ова три примера. Код сваког ћемо морати поставити питање: „Шта је писац хтео да рече?“ односно: „Да ли је мислио ово или оно?“ и покушаћемо да на постављено питање и одговоримо. Да ли је Даничић хтео да истакне безивузетачност закона о једначењу сугласника по звучности (на што се односи цитирана реченица), или је само желео да покаже распрострањеност тога закона у целом српском језику? У овом другом случају место *чишав* требало би рећи *цео*, али је мало вероватно да Даничић, ако би тако мислио, не би тако и написао. Слично је и с другим примером. Да је Маретић желео да каже да у Европи, одн. у свету узетом у целини, тј. у свих народа Европе, одн. света нема бољег писма, он би, вероватно, употребио придев *цео*. Зато је највероватније да му је био циљ истицање савршенства Вукове азбуке. Ј. Бошковић је у својој реченици свакако имао на уму врло велику сеобу, сеобу у којој су учествовале велике масе људи, а не сеобу свих људи који припадају народима који се селе, јер би се у овом другом случају морало рећи „сеоба целих народа“.

Слични наведенима били би и ови примери: У оном подруму има толико људи... да можеш населити *чишаво царство* (Вук, Н. Пр., 62); Треба изручити *чишав чабар* воде

на њега (Вл. Ђорђевић, Болн. служб. 75); Кад би се то хтјело управо описати... , ваљало би написати *читав* велики *чланак* (Вук, Прав. совјет., 37). Само једна покварена... дуга *читаво буре вина*... судовним направити може (Болић, Винарство II, 105); На патосу једне куће видели смо *читаву бишку* од мозаика начињену (Љ. Ненадовић, Цел. д. XI, 88); *Читав*а два људска *кољена* не сјећаху се више (Ђалски, Љубав-лајт. Милића, 3); Натраг са мношвом за *читавих* мојих *двадесет година* (Л. Лазаревић, Прип. II, 93); Бабе увртиле *читаве бокоре* босиљка (Веселиновић, Сељанка, 129); *Читави чојори* говеда (Исти, Слика II, 3). Иако на први поглед није јасно да ли је *читав* добро употребљено или би било боље *цео*, анализом сваког примера доћи ћемо до закључка да је посредни истицање, појачавање нечега; *читаво царство* употребљено је да би се истакло колико људи има у подруму; *читав чабар* значи врло много; исто то значи и *читаво буре*, *читаве бокоре*, *читави чојори*; *читаву бишку* истиче величину мозаика; *читавих двадесет година* и *читав*а два људска *кољена* показују дужи временски период и сл.

Међу последњим значењима придева *читав* Даничић у РЈАК. даје ово: „каже се о чему да је читаво и онда кад није управо оно, него је као оно, готово или скоро оно“. У Рјечнику Ивековића и Броза ово значење има највише потврда, а како значења нису нијансирана, примери за ово значење помешани су са примерима за значење истицања, појачавања, у којима овај придев значи: *прави, истински, велики*. Судећи по томе што су у РЈАК. потврде за ово значење само из Вука и Даничића, оно је новије, али је данас најобичније. У Вукову, као и у савременом језику, срећемо га често: Ужице, у коме су се некакав Омер-ага и Бего Новљанин *читаве* даје били начинили (Вук, Ист. и етн. сп. I, 51); Једни секу, једни мере, једни новце примају, људи раде, село *читаво* (Вук, напр. 101); Шикља крв... у *читавом* млазу (Вл. Ђорђевић, Болн. служб., 144); Отац [му] беше хаџија и... *читав* светац у исламу (Шапч., Цел. д. IV, 235); До јесени *читави* веорови (Веселиновић, Цел. д. VII, 20); Река... се разлива по пољима у *читаво* море (Булић, — Вергилије, Енејида, 8); Милоје нарастао *читав* дечурљак (Ж. О. Дачић, Да нам буде

боље, 27); Старинска задруга — *чишава* војска (Л. Лазаревић, Прип. I, 162); А је ли нарастао? — *Чишав* човек (Веселиновић, Цел. д. VII, 148); Јелка је... била *чишава*... редуша (Исти, Сабр. д. III, 106); То више није био њен мали другар... већ *чишав* човек (Ћосић, Пок. поље, 150); То је била *чишава* мала хорда што се отимала о поклоне (Андрић, Нове прип., 168) итд. И овде је *чишав* употребљено ради истицања, али је то истицање у смислу наведене Даничићеве дефиниције (тј. праве даије или готово као даије; није село али изгледа као право село; у правом млазу; готово светац; готово као море; прави дечурљак; толико их има да изгледају као војска; изгледа као одрастао човек; изгледала је као права редуша; није још човек али изгледа као човек; било их је толико да су изгледали као хорда итд.). Наиме, овде придев *чишав* има своје право атрибутоско значење, а у оним ранијим примерима, као што смо видели, *чишав* чини по значењу целину са именицом. Тамо је носилац значења именица, а *чишав* само појачава то значење, оно је ту да означи да је то у правом смислу оно што значи дотична именица.

Иако је у наведена два значења најчешће у употреби придев *чишав*, код неких писаца налазимо и примере са употребом *цео* у тим значењима. То потврђује да код њих, а и код многих других разлике између ова два придева, сем у основном значењу, нема. Ево неколико таквих примера: На граници њеној готово *цео* рат се отвори (Баталака, Ист. срп. уст. I, 138); Једва осамнаест година па већ *цео* човек (Ј. Игњатовић, Дјела II, 3); Као *цијела* вјечност вукли суми се часови у томе ишчекивању (Ђалски, Под ст. кров. 1912, 75); Баш сам мало прије дошао, кад *цијели* кијамет (С. Хусеинагаћ, Домовина, 14); Рузмарином се окитили, свираче воде, па *цело* чудо (М. Настасијевић, Из т. вилај., 9); Видивши на тргу *цијелу* чету пиљарица (Миј. Стојановић, Шала и збиља, 38) и сл.

Није мали број примера са придевом *цео* код којих се тек анализом може доћи до правог значења, различног од значења придева *чишав*. Да наведемо неколико: Они су *цело* лето... ударали на Србе (Вук, Ист. и етн.-сп. I, 30); Јутрос ти је *ц'јело* јутро била у бостану с Орловићем Павлом (Вук,

НП VII, 99); Који се за оних *целих* шест година једнако са Србима тукао (Вук, Милош Обреновић, 57). На *целом* пољу човечанске... радљивости (Ст. Новаковић, Ист. Карла XII, IV); Накупио *цео* нарамак [сувади] па унесе у кућу (Веселиновић, Цел. д. IV, 263); Ваљало је до подне... написати... један велики распис за *цео* двадесет и један округ (Л. Лазаковић, Прип. II, 269). *Цело лето*, *цело јутро* и *целих десет година* означавају време трајања нечега, тј. „док је трајало лето, јутро, десет година“, не истичући дуготрајност. Ово би било да је место *цео* употребљено *чишав*. На *целом* пољу указује на целину нечега, *цео нарамак* одређује количину, а *цео двадесет и један округ* показује да се мисли на све округе у земљи, којих је било двадесет и један. (Број *један* је и приморао писца да употреби *цео*, јер да није тога вероватно би употребио *сав* — за свих двадесет округа и сл).

Упоређење следећа два примера из народне поезије може лепо да нам послужи као потврда за разлику у значењу. Оба су из II књ. нар. пјесама: Има, бабо, *чишав* месец дана, Како нисам сестрице видио (стр. 168) и Ево данас *цео* месец дана, како стојим на краљевим врата (стр. 568). Код првог смо већ видели напред да *чишав месец дана* значи „врло дуго“, истиче се дужина трајања нечега, док други одређује количину, тачан број дана, што је још истакнуто прилогом *данас*.

Поред већ наведене Вукове напомене у I књ. нар. песама: Мени се чини да није *чишава* пјесма у истој књиви налазимо и овакву напомену: Ако је замоли, она му пјева *цијелу* пјесму (стр. 128). Дакле, не један део песме, већ целу, што само потврђује случајност употребе *чишав* у првом примеру.

Разлику у значењу ова два придева потврђују и нека посебна њихова значења. То је покрајинско *цело вино*, тј. чисто, без воде, и *цела вода*, тј. неначета („Замешује се водом обичном, само *целом*, тј. из неначета суда“ — М. Ђ. Милићевић, RЈАк.). Оба се ова значења своде на основно значење придева *цео*, а не могу бити замењена придевом *чишав*.

И значење које Вук даје у Рјечнику у примеру: Иди док си читав, — објашњавајући га са „док ти се није што

неповољно догодило“, а који по Вуку наводе и РЈАк. и Броз-Ивековићев речник, такође се равликује од значења у датим примерима. Да ли је ово значење истоветно са оним у наведеном примеру Виловског (за основно значење): Не би заиста... с читавом кожом прошли“? Како је пример сам по себи необичан, јасно је да *чишав* овде значи *здрав*, да се наслања на основно значење неподеран, непробушен. Исто је у основи значење и у примерима: Ако ли се пак *чишав* врнеш (Стерија, Драмат. сп. I, 119) и Радује се што је с војском *чишав* кући дошао (Дим. Поповић, Злат. с., 4). У њима *чишав*, и поред блискости у значењу не би могло да се замени са *цео*.

Према свему могло би се рећи да се *цео* равнитак значења ова два придева креће у правцу изједначења, претварање у праве синониме. Ако то још нису, они се данас надаве већ на том степену да је врло често немогуће равликовати њихова значења. Зато је и разумљиво што све чешће у истом значењу налазимо употребу и једног и другог придева¹⁾.

Св. Марковић

¹⁾ Исп. о овоме питању и белешку *Цео и чишав* у Одговору редакције (у НЈ, књ. I н. с., стр. 388—389).